

Онопченко І. В. Ранні дисфункційні схеми як чинник трудоголізму вчителів. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 053 «Психологія» – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2020.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню ранніх дисфункційних схем як чинника трудоголізму вчителів. Запропоновано розуміння трудоголізму як адиктивної поведінки та захисної копінг стратегії особистості; описано прояви трудоголізму у професійній діяльності вчителів; визначено предиктори трудоголізму та встановлено його зв'язок із ранніми дисфункційними схемами зі сфер прив'язаності, обмеженої автономії, порушення особистісних меж, надмірної пильності й інгібіції, спрямованості на інших; встановлено психолінгвістичні маркери прояву різних модальностей трудоголізму у вчителів.

Робота містить вступ, три розділи, список використаних джерел, висновки і додатки. У першому розділі «Теоретичні засади дослідження трудоголізму у вчителів» висвітлено результати теоретико-методологічного аналізу трудоголізму як адикції у сучасній психології, а також описано етапи розвитку трудоголізму у вчителів відповідно до професійних криз, професійних деформацій, динаміки емоційного вигорання та особистісних властивостей. Установлено зв'язок трудоголізму з кризами професійного розвитку, емоційним вигоранням, перфекціонізмом, ранніми дисфункційними схемами та трудоголізмом. У розділі визначено та детально проаналізовано когнітивні викривлення трудоголіків, які зіставлені з ранніми особистісними дисфункційними схемами Дж. Янга.

У другому розділі «Емпіричне вивчення ранніх дисфункційних схем як чинника трудоголізму вчителів» розроблено методологію дослідження ранніх дисфункційних схем як чинника трудоголізму вчителів; здійснено

психологічну валідацію й культурну адаптацію опитувальника «Шкала трудоголізму» (The Workaholism Facet-Based Scale); визначено рівні прояву когнітивної, емоційної й інструментальної модальностей трудоголізму; встановлено прояви ранніх дисфункційних схем у вчителів із низьким та високим рівнями трудоголізму.

Трудоголізм вивчається з позиції багатовимірної моделі Д. Стейна, вимірами якої слугували 18 ранніх дисфункційних схем, які формуються в дитинстві та супроводжуються когнітивними, емоційними та поведінковими викривленнями. Методологія дослідження представлена багатовимірною моделлю, яка ґрунтується на принципі континууму, принципі «тут і тепер», інтерактивному, емпіричному, поведінковому та когнітивному принципах.

У розділі висвітлено результати психологічної валідації та культурної адаптації опитувальника «Шкала трудоголізму», яка має високі показники дискримінативності, внутрішньої узгодженості (α -Кронбаха: 0,712), конструктної валідності. Визначено, що існує рівномірний розподіл досліджуваних відповідно до трьох рівнів прояву трудоголізму, при цьому близько 30% досліджуваних мають високий рівень трудоголізму. Найбільш вираженими модальностями трудоголізму вчителів є когнітивна та інструментальна модальності, які вирізняються наявністю нав'язливих думок про роботу та понаднормовою працею для того, щоб зменшити негативний вплив цих думок.

Встановлено відмінності у прояві ранніх дисфункційних схем у вчителів із низьким та високим рівнями трудоголізму. Установлено, що високий рівень трудоголізму супроводжується вищим рівнем сформованості таких схем, як недовіра до інших, відчуття особливого статусу і прав, залежність від інших і негативізм. Результати регресійного аналізу свідчать про те, що вік, сімейний статус та стаж не пов'язані з рівнем прояву трудоголізму. Цей висновок дає підстави

<http://onlinecorrector.com.ua/%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D1%96%D1%88%D0%B5> докладніше заглибитися у вивчення дисфункційних схем, які можуть

бути визначальними для розвитку трудоголізму в учителів.

У третьому розділі «Моделювання модерації та медіації ранніх дисфункційних схем і трудоголізму у контексті психологічного благополуччя вчителів» висвітлено результати емпіричного дослідження опосередкованого (медіативного) зв'язку між ранніми дисфункційними схемами та когнітивною, інструментальною та емоційною модальностями трудоголізму вчителів, а також опосередкованого (модеративного) зв'язку між інтеракцією трудоголізму й ранніх дисфункційних схем та психологічним благополуччям учителів. Установлено, що переважна більшість ранніх дисфункційних схем, які мають значущі кореляційні зв'язки із трудоголізмом, пов'язана зі сферою спрямованості на інших, що часто супроводжується пошуком високих стандартів. Так, учителі вважають, що вони мають бути найкращими, друге місце для них є неприйнятним, вони мусять ефективно виконувати свої обов'язки, аби уникнути покарання та публічного приниження. Водночас, знайомство зі статусними людьми також є показником високих стандартів та досягнень. Найбільш виражений кореляційний зв'язок встановлено між показниками трудоголізму та схемою пошуку надвисоких стандартів у діяльності ($r=0,394$; $p<0,01$); трудоголізму та схеми пошуку визнання ($r=0,305$; $p<0,01$).

Найбільший кореляційний зв'язок між схемами зі сфери надмірної пильності й інгібіції та трудоголізмом зафіксовано між показниками трудоголізму та схемою розвитку негативного/песимістичного прогнозу ($r=0,310$; $p<0,01$) й схемою очікування на катастрофу ($r=0,282$; $p<0,05$). Також встановлено зв'язок трудоголізму зі схемою жертви ($r=0,410$; $p<0,01$), що передбачає повне занурення в потреби інших, водночас із нехтуванням власних потребам. Інша схема, яка має високий кореляційний зв'язок із трудоголізмом, – схема покарання ($r=0,432$; $p<0,01$). Передбачено, що прагнення працювати понад норму пов'язано не лише з досягненням високих результатів і визнання, а й із метою уникнення покарання з боку інших.

Отже, встановлення кореляційних зв'язків трудоголізму з ранніми

дисфункційними схемами дає змогу визначити природу трудоголізму, яка закладається в дитинстві й закріплюються впродовж професійної діяльності особистості.

Неочікуваним виявилася відсутність чисельних значущих зв'язків між показниками трудоголізму та якістю життя, психологічним благополуччям і задоволеністю роботою. Установлено лише один лінійний значущий негативний кореляційний зв'язок між показниками трудоголізму та задоволеністю шлюбом ($r=-0,300$; $p<0,05$). Ураховуючи результати попереднього етапу дослідження про те, що сімейний статус не є предиктором трудоголізму, можемо стверджувати, що з трудоголізмом пов'язаний не стільки сімейний статус, скільки якість стосунків у шлюбі, що й формує задоволеність цим шлюбом.

Результати використання регресійного аналізу з медіацією свідчать про те, що взаємозв'язок між схемою прагнення до високих стандартів та трудоголізмом медіюється схемою самопожертви. Уявлення про себе як про жертву обставин та повна спрямованість на потреби інших всупереч власним потребам є важливим поштовхом для понаднормової праці.

Відсутність значущих лінійних зв'язків трудоголізму з якістю життя та психологічним благополуччям слугувала поштовхом для здійснення регресійного аналізу з модерацією. Результати цього аналізу засвідчили, що ранні дисфункційні схеми є негативним предиктором психологічного благополуччя вчителів, водночас інтеракція ранніх дисфункційних схем і трудоголізму є позитивним і значущим предиктором психологічного благополуччя ($B=14,933$, $SEB=5,098$, $CI[4,919; 24,946]$), $t=2,970$, $p=0,004$).

Відтак, трудоголізм слугує захисним поведінковим патерном, який зменшує негативний ефект ранніх дисфункційних схем на психологічне благополуччя. Негативний вплив ранніх дисфункційних схем на психологічне благополуччя компенсується трудоголізмом, таким чином, останній слугує продуктивною (сублімативною) формою захисту та одночасно ефективною поведінковою стратегією, зумовленою

дисфункційною схемою, якщо не досягає високого рівня вираження. За умови високого рівня, трудоголізм перетворюється на адиктивну поведінку, підсилюючи емоційний дистрес вчителів та зумовлюючи когнітивні і емоційні викривлення.

Визначено вербальний зміст ранніх дисфункційних схем, які можуть спричиняти думки про власну некомпетентність і пов'язані із трудоголізмом. Це дає змогу визначати схильність до трудоголізму на основі мовлення вчителів і в подальшому може слугувати орієнтирами для розробки експрес-методики трудоголізму. Ураховуючи відсутність діагностичного інструментарію трудоголізму в сукупності імпостерних емоцій, причинами яких можуть слугувати ранні дисфункційні схеми, вважаємо цей напрям досліджень практично цінним.

Визначено, що когнітивна модальність трудоголізму тісно пов'язана з ранніми дисфункційними схемами самопожертви ($r=0,508$, $p<0,01$), надвисоких стандартів і гіперкритичності ($r=0,446$, $p<0,01$), визнання ($r=0,420$, $p<0,01$). Емоційна модальність трудоголізму тісно пов'язана з ранніми дисфункційними схемами покарання ($r=0,327$, $p<0,05$), схемою некомпетентності ($r=0,446$, $p<0,01$). Установлено, що інструментальна модальність за змістовим наповненням ранніх дисфункційних схем тісно пов'язана з когнітивною модальністю. Інструментальна модальність трудоголізму тісно пов'язана з ранніми дисфункційними схемами самопожертви ($r=0,389$, $p<0,01$), надвисоких стандартів і гіперкритичності ($r=0,422$, $p<0,01$), визнання ($r=0,420$, $p<0,01$). У такий спосіб постійні думки про роботу оформлюються в поведінкові патерни трудоголізму, створюючи його інструментальну модальність, а емоційна модальність слугує тлом для того, щоб позбутися негативного впливу ранніх дисфункційних схем через понаднормову працю.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: *вперше* вивчено трудоголізм як адиктивну поведінку вчителів, пов'язану із ранніми дисфункційними схемами; визначено рівні прояву і модальності

трудоголізму вчителів, а також зв'язок конкретних ранніх дисфункційних схем із когнітивною, емоційною й інструментальною модальностями трудоголізму; встановлено медіативний (опосередкований) зв'язок між ранніми дисфункційними схемами та трудоголізмом у вчителів; визначено прояв ранніх дисфункційних схем у вчителів із різними рівнями трудоголізму; визначено модеративний зв'язок між інтерацією трудоголізму і ранніми дисфункційними схемами та психологічним благополуччям вчителів; встановлено психолінгвістичні маркери ранніх дисфункційних схем, пов'язаних із трудоголізмом та його різними модальностями; визначено природу низького і середнього рівнів трудоголізму як продуктивної поведінкової стратегії подолання негативного впливу ранніх дисфункційних схем на професійну діяльність вчителів та їх психологічне благополуччя, а трудоголізм високого рівня як адиктивну поведінку, що зумовлює когнітивні й емоційні деформації; *уточнено і розширено* уявлення про трудоголізм у контексті адиктивної поведінки особистості; розширено уявлення про трудоголізм у професійній діяльності вчителя та негативний вплив ранніх дисфункційних схем на поведінку особистості; *подальшого розвитку набули* психологічні уявлення про причини виникнення трудоголізму у вчителів, а також їхні професійні деформації та професійні кризи.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що його основні положення та висновки можуть використовуватись у дослідницькій роботі та освітній практиці, що сприятиме покращенню якості життя й психологічного благополуччя вчителів. Одержані результати дослідження можуть слугувати основою для психологічної роботи з учителями, які мають високий рівень трудоголізму, а також з метою профілактичної роботи для припинення його розвитку. Опитувальник «Шкала трудоголізму» – перший стандартизований психодіагностичний інструментарій для вивчення трудоголізму та його модальностей у вітчизняній психології – може застосовуватися для діагностики трудоголізму у педагогічних працівників.

Отримані результати можуть використовуватися при викладанні дисциплін «Патопсихологія», «Клінічна психологія», «Когнітивно-поведінкова терапія», «Прикладна психолінгвістика», а також у роботі психологічних служб у школах.

Ключові слова: трудоголізм, адиктивна поведінка, ранні дисфункційні схеми, психологічне благополуччя, якість життя, вчителі.